

MUISTOMERKKEJÄ JA KOLAROIVIA KERTOMUKSIA

Vuoden 2007 pronssisoturikiista ja yhteisöjen kulttuuriset työkalut

Vuoden 2007 huhtikuun 26. päivän iltana Tallinnan kaduilla leimahtaneet mellakat olivat shokki paitsi virolaisille ja Viron hallitukselle, myös muulle maailmalle. Puna-armeijan sotilaiden kunniaksi pystytetyn muistomerkin sekä 13 neuvostotilaan jäännösten siirtäminen Tönismäeltä Tallinnan sotilashautausmaalle johti venäjänkielisen nuorison kaksi iltaa ja yötä kestäneisiin mellakoihin kaupungin keskustassa. Mellakoijat tuhosivat runsain mitoin rakennuksia ja autoja sekä ryöstivät kauppvoja. Kahden vuorokauden kuluttua mellakat rauhoittuivat, mutta niiden aikana kuoli yksi vironvenäläinen ja loukkaantui pitkälti toistastaa ihmistä. Viron poliisi pidätti kaikkiaan yli tuhat mellakoijaa, joista suurin osa vapautui kahden vuorokauden kuluessa. Mellakoiden jälkimainingit olivat mittavat, sillä Venäjän ja Viron suhteet kiristyivät nopeasti huhti-toukokuussa 2007, mikä lisäsi epävarmuutta ja jännitteitä myös länsimaiden ja Venäjän välillä. Venäjä uhkasi diplomaattisuhteiden katkaisulla, Nashi-nuorisjärjestön aktivistit piirittivät useita päiviä Viron Moskovan-lähetystä ja Viron valtiollisten elinten verkkosivut joutuivat sabotaasin ja hyökkäysten kohteiksi.¹

Laajalti huomiota maailmalla herättänyt tapahtumasarja jätti jälkeensä paljon kysymyksiä. Yksi niistä on noin 400 000 venäjänkielisen² sosiaalinen ja poliittinen asema sekä kulttuurillinen identiteetti. Vaikka väkivaltaisuuksien leimahtamiseen on nähtävissä monia mahdollisia syitä, oli jo heti ilmeistä, että pelkästään sosiaalisten ongelmien, syrjäytymisen ja turhautuneisuuden tiliin koko tapahtumasarjaa ei voida panna. Tapahtumiin kietoutuivat tiukasti mm. Viron sisäpoliittiset kamppailut, Viron ja Venäjän valtiolliset suhteet, molem-

pien maiden historiapolitiikka sekä Viron rooli Euroopan Unionissa ja Venäjän rajoille kurottuneessa sotilasliitto Natossa.

Historiantutkijan näkökulmasta patsaskiistan mielenkiintoisimpia ulottuvuuksia on kuitenkin historian tulkintojen ja kertomusten rooli väkivaltaan johdaneen tapahtumasarjan taustalla. Mellakoita ei laukaissut akuutti venäjänkielisten oikeuksiin liittyvä konflikti eikä Viron ja Venäjän suhteiden jo pitkään jatkunut viileneminen. Myöskään muistomerkki sinänsä tai sen historia ei ollut syynä venäjänkielisen väestön voimakkaaseen reaktioon; suuri osa mellakoi-
vista tuskin tiesi monumentista muuta kuin sen, että se oli jotakin symbolisesti tärkeitä ja jonka äärellä he saattoivat tuntea yhteenkuuluvuutta yli ikäpolvien, samastua venäläiseen historiakertomukseen sekä osoittaa tyytymättömyyttä Viron hallituksen politiikkaa kohtaan.

Tässä artikkelissa keskityn siihen, millainen kulttuurisen muistin varanto julkiset muistomerkit ja erityisesti Pronssisoturi on ollut Viron etnokulttuurisille yhteisöille. Siobhan Kattago on todennut, että menneisyys alkaa toimia kaikkien ulottuvilla olevana aarrearkkuna silloin, kun kollektiiviset identiteetit muuttuvat hauraiksi ja epävakaisiksi.³ Virossa sekä venäjänkieliset että virolaiset ovat muistomerkkikiistojen yhteydessä hyödyntäneet pidäkkeettömästi tätä aarrearkkua ja laajentaneet poliittisen kiistan kysymyksiin kollektiivisesta identiteetistä ja historiallisista totuuksista sekä menneisyyden vääryyksistä ja menetyksistä.

Julkiset historialliset muistomerkit, kuten monumentit, veistokset ja aukiot ovat osa yhteisön jakamaa ”kollektiivista muistia” ja siinä osa kulttuurista muistia. Jan ja Aleida Assmanin mukaan kulttuurinen muisti on kullekin yhteisölle kunakin aikana käyttökelpoisista teksteistä, kuvista, esineistä, tiloista ja rituaaleista koostuva informaatio- ja symbolivaranto, jonka muokkaaminen ja hyödyntäminen auttaa yhteisöä eheyttämään ja ilmaisemaan itseään. Erityisesti menneisyyttä koskeva tieto ja symbolit, mutta eivät pelkästään ne, ovat luonteeltaan sellaisia, joille yhteisö voi perustaa tietoisuutensa yhtenäisyydestä ja erityisyydestä. Paitsi kulttuurisen muistin sisältö, myös sen organisaatio, instituutiot, välityskanavat ja muodot vaihtelevat suuresti kulttuurista ja ajasta riippuen.⁴

Yhdysvaltalaisen, historian ja kollektiivisen muistin suhdetta tutkineen sosiiaalipsykologin James Wertschin mukaan kollektiivisen muistin keskeinen piirre on se, että se on medioitunutta, eli muistisisällöt välittyvät yhteisössä erityisten, kullekin sosiokulttuuriselle kontekstille ominaisten kulttuuristen työkalujen, kuten kertomusten, myyttien ja symbolien välityksellä. Wertschin mukaan kertomukset esimerkiksi yhteisön menneisyydestä muodostavat kullekin yhteisölle ominaisen työkalupakin, jota se, usein tiedostamattaan, hyödyntää ylläpitäessään identiteettiään. Yhteisön jäsenet oppivat ja sisäistävät identiteetille keskeiset kertomukset ja kuvaston mm. koulutuksen, perheen ja kasvatuksen sekä median kautta. Erityisten kertomusten, esimerkiksi sellaisten kuin ”Suuri isänmaallinen sota” tai ”Viron vapaussota”, lisäksi näihin työkaluihin kuuluvat myös laajemmat abstraktit rakenteet, kuten narratiiviset alustat (*schematic narrative template*), jotka eivät ole sidoksissa yksittäiseen kertomukseen, vaan ovat yleisempiä struktuureja, kuten juonityyppejä, joita voidaan käyttää kerrottaessa erilaisista tapahtumista. Wertschin mukaan yhdessä kulttuuritraditiossa saateetaan käyttää toistuvasti samankaltaista skeemaa. Näin tapahtuu, vaikka sinänsä tapahtumien kertominen ja tiedon välittäminen ei tällaista rakennetta edellyttäisikään. Narratiivinen alusta voi olla esimerkiksi sellainen, että kun yhteisö kokee historiansa olleen jatkuvaa selviytymiskamppailua ulkoisia uhkia, kuten vieraita valloittajia ja luonnonilmiöitä vastaan, se alkaa sijoittaa yksittäiset tapahtumat ja niitä koskevat kertomukset tällaiseen skeemaan. Näissä kollektiivista itseyymmärrystä määrittävissä skeemoissa piilee Wertschin mukaan se, mikä saa eri yhteisöt tulkitsemaan menneisyyden tapahtumia toisistaan hyvin poikkeavalla tavalla. Narratiivinen alusta ei ole sidottu yksittäisiin tapahtumiin, toimijoihin, paikkoihin tai aikaan. Sille on myös tyypillistä, että informaatiota, joka kyseenalaistaa skeeman, joko torjutaan, yksinkertaistetaan tai vääristellään.⁵

Wertschin avaamia näkökulmia ja käsitteitä hyödyntäen pyrin arvioimaan sitä, miten yhteisöjen historiakertomukset sekä narratiiviset alustat vaikuttavat kulttuurisina työkaluina sekä historialliseen tietoon liittyvän vallankäytön välineinä. Kysyn, auttaako kulttuuristen työkalujen ja kertomusten tarkastelu ymmärtämään sitä, miksi ja miten yhteen muistomerkkiin voi latautua niin paljon tunteita ja merkityksiä, että ne laukaisevat vakavan sisä- ja ulkopoliittisen

konfliktin. Pronssisoturin tapauksessa Wertschin näkökulmaa on helppoa syyttää yksipuoliseksi, koska se jättää huomiotta tapahtumasarjan muut poliittiset ja sosiaaliset merkitysyhteydet ja niiden vaikutukset. Mutta jos pidetään mielessä, että en pyrikään selittämään Viron venäjänkielisten ja virolaisten reaktioita kaikenkattavasti, vaan ymmärtämään, miten menneisyyden kokeminen rakentui osaksi niitä, Wertschin avaama näkökulma osoittautuu tärkeäksi ja kiinnostavaksi.

Aluksi kuitenkin esittelen sekä Pronssisoturin että kiistan historiallista taustaa ja pohdin sitä, millainen rooli julkisilla muistomerkeillä on Virossa ollut 1980-luvun lopulta 2010-luvun alkuun ja miten poliittiset käänteet ovat muo- vanneet virolaista muistin maisemaa. Muistomerkkien historia Virossa on myös hyvä esimerkki siitä, miten menneisyyden voitoista ja menetyksistä muistutta- vat monumentit ja tilat kiinnittyvät kertomusten ja symbolien avulla ilmaistui- hin etnokulttuurisiin identifikaatioihin. Ilman yhteisön identiteettiin liittyviä merkityksiä haudat, vainajat ja muistomerkit tuskin herättäisivät suuria intohi- moja. Historiakonflikteissa jopa sodan uhrin haudoissaan saavat uuden elämän, tosin vain poliittisina kiistakappaleina.

Sodan muistomerkit rakentavat identiteettiä ja lujittavat valtaa

Julkiset muistomerkit ovat paitsi konkreettisia jäänteitä pyrkimyksistä muokata kollektiivisia muistamisen tapoja, myös jälkiä niistä kulttuurisista myyteistä ja kertomuksista, joiden tiivistyminä ne toimivat. Lisäksi muistomerkit näyttävät keräävän ympärilleen yhä uusia merkityskerrostumia; esimerkiksi silloin, kun muistomerkkiä muokataan ja korjataan, siirretään, tuhotaan tai jälleenraken- netaan. Muistomerkeistä onkin tullut tutkijoille kurkistusikkuna kollektiiviseen itseymmärrykseen. Vaikka varsinainen muistaminen tapahtuukin konkreetti- sesti aina jokaisen ihmisyyksilön mielessä, materiaallinen ja sosiaalinen ympä- ristömme vaikuttaa merkittävästi siihen, mitä ja millä tavoin me muistamme. Yhteisön jäsen jakaa muistamisen kohteet ja tavat ensisijaisesti sen yhteisön kanssa, johon hän identifioituu. Juuri muistojen ja kokemusten jakaminen, esit- täminen ja välittäminen ovat keskeisimpiä tapoja rakentaa yhteisöllistä identi- teettiä.

Modernit kansallisvaltiot ovat rakentaneet identiteettiään pystyttämällä muistomerkkejä, jotka liittyvät kansakunnan käymiin sotiin. Erityisesti Ranskan suuren vallankumouksen ja Napoleonin sotien jälkeen kirkkomaiden lisäksi sotamuistomerkkejä alkoi nousta myös kaupunkien keskeisille aukioille. 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella muistomerkkien aiheina olivat vielä kansallissankareiksi nostetut sotilaat, useimmiten kenraalit, marsalkat ja amiraalit. Tavallisten rivisotilaiden merkitys alkoi korostua 1900-luvun alkupuolella ja viimeistään ensimmäinen maailmansota teki rintamamiehistä ja -naisista yhtä merkittäviä yhteisön uhrausten symboleja kuin juhlituista sotasankareista. Koneistetun massatuhon aikakaudella tuntemattomien sotilaiden hautamonumentit ja sankarivainajien juhlistaminen ovat tuoneet muistamiseen uuden ulottuvuuden; sodan muistomerkki ei ole enää vain kansakunnan poikkeuksellisten edustajien ylevöittämistä, vaan se symboloi myös yhteisöllistä kärsimystä, menetystä ja uhrausta. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen sotamuistomerkeistä tuli, etenkin läntisessä Euroopassa, yhä selvemmin monumentteja, jotka eivät liittyneet tunnistettaviin henkilöihin, vaan historiallisiin tapahtumiin ja kokemuksiin; ne pyrkivät koskettamaan sodan kokenutta kansakuntaa kokonaisuutena.⁶

Benedict Anderson on todennut, että juuri tuntemattoman sotilaan hautamuistomerkit ja muistokivet ovat modernin kansallisvaltion ja kansallisen kulttuurin vahvimpia ja omintakeisimpia vertauskuvia. Sotamuistomerkit näytettyvätkin historiapolitiikan ja historiakulttuurin tutkijalle myös muistomerkkeinä siitä, miten yhteisö muistaa ja muistuttaa omasta menneisyydestään ja miten se luo symbolisia representaatioita kokemuksistaan ja muistoistaan.⁷ Reinhart Koselleckin mukaan muistomerkit, joiden tarkoitus on muistuttaa väkivaltaisesta kuolemasta, ovat erityisen avoimia tulkinnoille ja antavat kokijalleen mahdollisuuden samastua monenlaisiin ilmiöihin, kuten tuntemattomien yksilöiden kärsimykseen. Koselleck myös näkee sotamuistomerkit jatkeena kristilliselle marttyyrien muisteluperinteelle, jossa kuolema ei ole enää lopullinen, vaan siitä tulee yksilön pyhittävä siirtymäriitti matkalla ylemmälle olevaisuuden tasolle. Nimettömän yksilön kuolema saa sotamuistomerkin tarkoituksen, esimerkiksi kansakunnan jatkuvuuden turvaamisen, joka on suurempi kuin hänen oma elämänsä.⁸

Ei olekaan yllättävää, että suuret yhteiskunnalliset mullistukset näkyvät myös muistia rakentavissa ja ylläpitävissä tiloissa, kuten muistomerkeissä, puistoissa, aukioissa ja rakennuksissa. Yhteiskunnan radikaali muutos, kuten miehitys tai vallankumous, jättää aina jälkensä arkiseen elinympäristöön ja maisemaan esimerkiksi fyysisten tuhojen muodossa. Myös uudet vallanpitäjät ovat pyrkineet aktiivisesti muokkaamaan yhteisöllistä muistia tilan kautta, esimerkiksi rakentamalla tarkoitukseen sopivia tiloja ja muistomerkkejä, nimeämällä paikkoja uudelleen ja hävittämällä kaatunutta valtaa edustavia merkkejä. Daniel Shermanin mukaan yhteiskunnallisen epävarmuuden ja poliittisten vastakkainasettelujen yhteydessä onkin lähes säännönmukaista, että vanhoja muistomerkkejä kyseenalaistetaan ja korvataan sekä pystytetään uusia monumentteja.⁹ Kulttuurisemiootikkojen Juri Lotmanin ja Boris Uspenskin mukaan uudelleennimeäminen on yksi tapa rikkoa yhteisön suhde kollektiivista muistia ylläpitäviin paikkoihin tai tiloihin. Toisaalta uudet vallanpitäjät voivat käyttää uudelleennimettyä tilaa ja siihen liitettyjä positiivisia muistoja uusien merkitysten ja arvojen hyväksyttämiseen.¹⁰

Muistin paikkojen muuttuva maisema Virossa

Jo Konstantin Pätsin presidenttivaltaisen järjestelmän (1934–1940) aikana virolaista muistin maisemaa alettiin muokata varsin tarkoitushakuisesti. Etenkin Viron vapaussodan (1918–1920) muisto tuli valtion erityiseen suojeluksen. Paljon mittavampi muokausyritys koettiin neuvostovallan aikana (1940–1941 ja 1944–1991), jolloin Viron kommunistisen puolueen tehtävänä oli puhdistaa maa sadoista ”porvarillis-nationalistisen diktatuurin” pystyttämistä muistomerkeistä. Ilman vastareaktioita itsenäisyyden ajan jälkien hävittäminen ei sujunut, sillä muistomerkkejä ja niiden osia kätkettiin. Tilalle nousivat uudet muistomerkit, joiden aiheina olivat vuosien 1905 ja 1917 vallankumoukset, ”joulukuun 1924 Tallinnan kansannousu” sekä ”vuoden 1940 proletariaatin spontaani vallankumous” ja ”Neuvosto-Viron vapauttaminen fasisisesta miehityksestä” vuonna 1944. Myös monet muut neuvostohistoriankirjoituksen keskeiset kertomukset, kuten ”virolaisten ja venäläisten vuosisatainen ystävyys”,

saivat tuekseen muistomerkkejä ja juhlapäiviä sekä uudelleennimettyjä auki-oita ja katuja.¹¹

Uusi muokkausvaihe virolaisessa muistin maisemassa alkoi 1980-luvun lopulla, jolloin muistomerkkeistä tuli keskeinen teema virolaisten kamppailussa neuvostovaltaa vastaan. Vuonna 1987 perustettu Viron muinaismuistoyhdistys (Eesti muinsuskaitse selts) kampanjoi yksityisin varoin Viron itsenäisyyden ajan muistomerkkien palauttamisen ja restauroinnin puolesta. 1980- ja 1990-lukujen taiteessa virolaiset palauttivat paikoilleen 15 Viron vapaussotaan liittyvää muistomerkkiä sekä tekivät 68:sta aiemmin tuhoutusta muistomerkistä uusia versioita vanhojen kuvien ja piirustusten pohjalta. Lisäksi joidenkin tuhoutujen monumenttien sijoille pystytettiin kokonaan uusia vapaussodan muistomerkkejä.¹² Muistin politiikan ja historiallisen tiedon valtafunktioiden näkökulmasta prosessi on hyvin mielenkiintoinen ilmiö, sillä muistomerkit eivät 1980-luvun lopun Virossa enää kiinnittyneet vapaussotaan samalla tavalla kuin 1920- ja 1930-luvuilla. Massiivinen restaurointihanke ei kantanut yhteisön tai yksilöiden menetyksiin liittyviä tai kristillisiä merkityksiä, vaan sillä oli tyystin muita tehtäviä. Se pyrki eheyttämään virolaisten kollektiivisen muistin, jota neuvostovalta oli yrittänyt rajusti muokata.

Kampanjoiden aktivistit eivät kokeneet tuottavansa uutta tulkintaa Viron historiasta, vaan heidän tavoitteenaan oli vääristellyksi koetun neuvostohistorian kumoaminen ja ”totuuteen” perustuvan historiatietoisuuden palauttaminen. Muinaismuistoyhdistysten kampanjat liittyivät tiiviisti ns. laulavaan val-lankumoukseen ja sen poliittiseen agendaan, jonka tavoitteena oli Viron itsenäisen tasavallan kaikenpuolinen restauraatio. Restauroidut itsenäisyyden ajan muistomerkit, riippumatta niiden alkuperäisestä tarkoituksesta, muistuttivat virolaisia ennen kaikkea kadotetusta Viron tasavallan ajasta ja symboloivat virolaishkansallisen historiatietoisuuden nousua. Muistomerkkikampanjoiden tärkein merkitys oli kulttuurisen itseymmärryksen muokkaaminen ja re-identifi-kaatio tasavallan aikaisten symbolien kautta.

Muistomerkkien nousu historian hallinnasta käytävän kamppailun keski-öön on ymmärrettävää, sillä myös syntyperäisten virolaisten mielikuva tasaval-lasta oli hämärtynyt neuvostovalan vuosikymmeninä; neuvostovirolainen his-toriankirjoitus pyrki maalaamaan koko tasavallan ajan mahdollisimman synkin

värein ja kaikki itsenäisyyden aikaan liian selvästi kiinnittyvät merkitykset oli pyritty kumoamaan. Jälleenitsenäistyneen Viron muistomerkkipolitiikka jatkoi kansallisen liikkeen ja muinaismuistoyhdistysten linjaa; tavoitteena oli Viron tasavallan aikaisen muistin maiseman jälleenrakentaminen mahdollisimman "autenttisisessa" muodossa, eli sellaisena, kuin se oli ollut vuonna 1939. Nyt patsaiden ja veistosten rahoittajina eivät kuitenkaan enää olleet yksityiset hyvän tekijät, seurakunnat ja kunnat, kuten 1920-luvulla, vaan valtio otti päävastuun restauroinnista, joka jatkuu yhä.¹³

Yhdeksän vuosikymmentä kestänyttä virolaisen muistin maiseman muokausprosessia kuvaavat hyvin vaiheet, joita vuonna 1923 Torman kuntaan pystytetty Vapaussodan muistomerkki joutui kokemaan. Arkkitehti Iivari Anttila oli suunnannut alun perin uhmakasta Kalevanpoikaa esittäneen hahmon kohti itää. Vuonna 1940 neuvostoviranomaisten päätöksellä patsaan rintamasuunta käännettiin länteen, saksalais miehityksen seurauksena Kalevanpojan katse oli vuosina 1942–1944 jälleen kohti itää ja vuonna 1944 neuvostovalta pyöräytti patsasta vielä kerran. Vuonna 1948 neuvostoviranomaiset tuhosivat patsaan ja tila jäi tyhjäksi. Paikalliset asukkaat kätkivät rikotun veistoksen kappaleet maaan ja vuonna 1988 ne kaivettiin ylös. Viron itsenäistyttyä muistomerkki kunnostettiin ja pystytettiin vanhalle paikalleen vuonna 1992.¹⁴

Vastaavasti 1990-luvun alkupuolella virolaiset tuhosivat spontaanisti ja poistivat viranomaisoperaatioina suurimman osan kommunistijohtajien, kuten Leninin, Mihail Kalininin, Viktor Kingisseppin, Jaan Kreuksin, Hans Heidemannin sekä Johannes Vares-Barbaruksen muistomerkkeistä. Samoin saivat väistyä neuvostohistorian kirjoitukselle keskeisten tapahtumien, kuten kommunistien vuoden 1924 joulukuun vallankaappausyrityksen sekä kesän 1940 "sosialistisen vallankumouksen" muistomerkit. Siltikään uudelleenitsenäistynyt Viro ei pannut toimeen niin mittavaa operaatiota kuin neuvostovalta 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa; tälläkin hetkellä Virossa on vielä yli sata neuvostoaikana pystytettyä muistomerkkiä. Näistä suurin osa on tosin unohdettuja ja vailla huolenpitoa.

Jotkut muistomerkit, kuten Hiidenmaan Kärklassa seisova toisen maailmansodan taisteluihin liittyvä neuvostomonumentti, liikanimeltään Kivi-Jüri, ovat saaneet olla sijoillaan, mutta neuvostosymbolit on niistä karsittu. Joskus jopa

teksti, kuten Kivi-Jürin "Kunnia kaatuneille sankareille, jotka kaatuivat isänmaan puolesta", on jäänyt kiveen. Tällaisissa tapauksissa on riittänyt, että muistomerkin luentatapa on muuttunut vastaamaan nykyhetken kontekstia. Joitakin muistomerkkejä on ryhdytty muokkaamaan, jotta niiden merkityssisältö vastaisi paremmin eri yhteisöjen ja muistelijoiden tarpeita. Esimerkiksi Tallinnan Piritalla sijaitsevaa Maarjamäen mittavaa neuvostoaikaista memoriaalia on täydennetty alueelle haudattujen saksalaisten sotilaiden muistomerkillä. Nykyään Maarjamäellä vieraileekin yksittäisiä muistelijoita ja delegaatioita sekä Virosta, Venäjältä että Saksasta. Lisäksi Viron valtio julisti vuoden 2007 keväällä toukokuun kahdeksannen päivän kaikkien miehitysten ja vainojen uhreja kunnioittavaksi muistopäiväksi, jota vietetään Maarjamäellä. Näin kompleksista on haluttu tehdä sodan kaikkia osapuolia koskettava muistomerkki.¹⁵

Tallinnan vapauttajien muistomerkki

Vaikka neuvostovalta pystytti Viroon lukuisia "suureen isänmaalliseen sotaan" ja lokakuun vallankumoukseen liittyviä muistomerkkejä, jäi niistä hyvin harva paikoilleen Viron uudelleenitsenäistymisen jälkeen. Näistä merkittävimmat ovat Maarjamäen memoriaali sekä Pronssisoturina tunnettu monumentti, alkuperäiseltä nimeltään Tallinnan vapauttajien muistomerkki Tallinnan Tönismäellä.

Vuoden 1944 syksyllä neuvostohallinto suunnitteli pystyttävänsä isänmaallisen sodan muistomerkin Tallinnan Voiton aukiolle (Vöidu väljak) ja viereiselle Harjumäelle. Kompleksia varten järjestettiin suunnittelukilpailu, johon tuli 23 suunnitelmaa ja kahdeksan pienoismallia, jotka eivät kuitenkaan tyydyttäneet viranomaisia. Hankkeen ideologiset ja neuvostopatrioottiset merkitykset oli määritelty jo kilpailun julkistamisessa lokakuussa 1944 ja niitä kerrattiin syksyn 1944 ja alkuvuoden 1945 aikana Neuvosto-Viron lehdissä. Esimerkiksi kulttuurilehti *Sirp ja Vasar* kirjoitti maaliskuussa 1945:

"Isänmaallisen sodan muistomerkin tulee osoittaa koko maailmalle meidän kansamme isänmaallista nousua, sen suurta henkistä rikkautta ja taistelua saksalaisia fasisti-orjuuttajia vastaan. Sen tulee tuoda näkyviin kansamme johdonmukaisuus, luonne ja korkea kehitysaste. Olkoon Isänmaallisen sodan monumentti ylityslaulu soturi-ihmiselle, jonka kamppailussa ruumiillistuvat korkeimmat inhimilliset arvot."¹⁶

Koska neuvostotasavallan pääkaupungissa tuli olla vapauttajien muistomerkki ja NL:ssa omaksutun käytännön mukaan muistomerkin yhteydessä tuli olla sankarihauta, päättivät Tallinnan viranomaiset, että muistomerkki nousee Tönismäelle Kaarlen kirkkoa vastapäätä. Jo syyskuussa 1944 oli Kaarlen kirkon vieressä sijaitsevalle aukiolle haudattu ainakin kaksi puna-armeijan sotilasta ja ehkä juuri tämä seikka yhdessä aukion sopivuuden kanssa vaikutti päätökseen muistomerkin sijainnista. Huhtikuussa 1945 neuvostoviranomaiset hautasivat Tönismäelle lisää puna-armeijan sotilaita, joista tosin kukaan ei ollut kuollut siellä, vaan ruumiit tuotiin muista sotilashaudoista Tallinnasta ja kauempaakin. Puna-armeija oli vallannut kaupungin kohtaamatta vastarintaa. Vuoden 1945 kesäkuussa neuvostohallinto nimesi paikan Vapauttajien aukioksi (Vabastajate väljak) symboloimaan sekä Tallinnan vapauttamista että Neuvostoliiton voittoa Saksasta. Paikalle kohosi myös väliaikaiseksi tarkoitettu puolitoistametrinen puurakenteinen muistomerkki. Se kuitenkin tuhoutui vuonna 1946, jolloin tallinnalaiset koulutytöt Ageeda Paavel ja Aili Jürgenson räjäyttivät sen yön pimeydessä. Myös Rakveressa ja Tartossa virolaiset tuhosivat joitakin ensimmäisistä neuvostomuistomerkeistä.¹⁷

Mittavamman monumentin suunnittelu oli alkanut jo vuonna 1944 ja sen piti valmistua Neuvosto-Viron viisivuotisjuhlallisuuksiin heinäkuussa 1945. Muistomerkin suunnittelusta järjestettiin kilpailu, jonka voitti arkkitehti Arnold Alas, joka yhdessä kuvanveistäjä Enn Roosin kanssa vastasi monumentin toteutuksesta. Neuvosto-Viron juhlallisuuksiin monumentti ei valmistunut, vaan se pystytettiin Tönismäelle monien viivytysten seurauksena vasta syyskuussa 1947, Tallinnan vapauttamisen kolmantena vuosipäivänä. Monumentin muistolaattaan kaiverrettiin 12 kaatuneen venäläissotilaan ja -upseerin nimet sekä teksti: ”Ikuinen kunnia sankareille, jotka ovat kaatuneet maamme vapauden ja riippumattomuuden puolesta.”¹⁸

Kysymys siitä, kuka Roosilla oli pronssiveistoksen mallina, on ollut monien tarinoiden ja huhujen aihe Virossa aina muistomerkin paljastamisesta asti. Suosituimmat kandidaatit ovat olleet painimestarit Kristjan Palusalu ja Helmut Puuri sekä tallinnalainen työmies Albert Adamson, mutta täyttä varmuutta mallista ei ole saatu. Roos itse kertoi aikoinaan käyttäneensä useampiakin mal-

leja sekä armeijan urheilijoiden että työläisten joukosta. Joka tapauksessa malit olivat virolaisia nuoria miehiä.¹⁹

Tönismäen muistomerkistä tuli huolella vaalittu neuvostovallan symboli, joka oli ympärivuotisessa käytössä. Suureen isänmaalliseen sotaan liittyvät muistoseremoniat pidettiin usein Tönismäellä. Tärkeimmät muistomerkillä järjestetyt joukkotilaisuudet olivat ”Tallinnan vapauttamisen” (22.9.1944) ja Saksan Neuvostoliitolle antautumisen eli ”Voiton päivän” (9.5.1945) juhlallisuudet. Vuonna 1964 monumentin eteen sytytettiin ns. ikuinen tuli, se nimettiin tuntemattoman sotilaan muistomerkiksi ja vuonna 1970 siihen lisättiin kahden – jostakin syystä alun perin nimettöminä haudatun – sotilaan nimet. Tönismäestä tuli neuvostoaajan voitonjuhlallisuuksien pääpaikka paljolti siksi, että se oli pitkään ainoa sotamuistomerkki Tallinnassa. Koska aukiolla oli paljon tilaa ja muistomerkki sijaitsi keskeisellä paikalla, Tönismägi soveltui hyvin joukkotaapahtumien järjestämiseen.²⁰

Vuonna 1991 ikuinen tuli sammutettiin ja vuonna 1993 aiempi muistolaatta korvattiin viron- ja venäjänkielisellä laattalla, jossa luki ”Toisessa maailmansodassa menehtyneille”. Pronssisoturi sai suojellun muistomerkkin statuksen, sillä Viro oli allekirjoittanut kansainvälisen sotavainajien hautoja koskevan sopimuksen. 1990-luvun puolivälissä Tönismäen muistomerkkin uudistamisesta järjestettiin suunnittelukilpailu. Luonnosten ideana oli monumentin muuttaminen sellaiseksi, että se yhdistää kaikkia virolaisia ja muistuttaa sotien ja miehitysten aiheuttamista kärsimyksistä. Lähtökohtana oli pronssisen sotilaan säilyttäminen, mutta sen vastapainoksi esitettiin mm. seitsemänmetristä teräksistä ristiä sekä tammea, jotka olisivat symbolisoineet sekä virolaisen kulttuurin läntisyyttä että kansallisen identiteetin kestävyyttä.²¹

Vuosina 1991–2005 Tönismäen monumentti jäi vähitellen unohduksiin; ainoastaan Virossa asuvat puna-armeijan veteraanit ja heidän omaisensa kokoontuivat tapaamaan toisiaan ja juhlistamaan ”Voiton päivää”. Tilaisuudet eivät ennen vuotta 2005 suuremmin ärsyttäneet virolaisten enemmistöä. Vuosina 2005–2006 muistelijoihin liittyi kuitenkin paljon nuorta venäjänkielistä väestöä, minkä seurauksena tilaisuuden luonne alkoi muuttua. Presidentti Vladimir Putinin aloittama Venäjän suurvaltaidentiteetin jälleenrakennus saavutti nopeasti vastakaikua osassa Viron venäjänkielistä väestöä. Samoin Viron sisä-

poliittinen nokittelu puolueiden välillä sekä jyrkän kansallismielisten ryhmitymien syntyminen virolaisten ja venäläisten keskuudessa olivat omiaan lisäämään jännitettä muistomerkin ympärillä.

Vuoden 2006 ”Voiton päivänä” tilanne kärjisty, kun pieni joukko kansallismielisiä virolaisia yritti pitää mielenosoituksen virallisin luvan turvin. Vironvenäläiset olivat puolestaan kokoontuneet patsaan ympärille ja vieläpä varustaneet Pronssisoturin Neuvostoliiton lipulla. Molemmat osapuolet provosoituivat ja tilanteesta seuranneessa käsikähmässä poliisi pelasti virolaiset mielenosoittajat selkäsaunalta ja poisti heidät paikalta.²² Televisiouutisissakin nähty kähmä oli monille virolaisille liikaa; revitty sinimustavalkea lippu ja poliisi suojelemassa venäläisten nostamaa punalippua johtivat siihen, että patsas tuhrittiin kesän 2006 aikana moneen kertaan ja se myös uhattiin räjäyttää. Lopulta Viron sisäministeri kielsi kaikki mielenosoitukset patsaan ympärillä ja määräsi muistomerkillä ympärivuorokautisen poliisivartion. Keskustelu patsaan siirtämisestä alkoi ja muuttui pian riitelyksi, sillä suinkaan kaikki virolaiset eivät kannattaneet patsaan siirtoa, vaan esimerkiksi Tallinnan pormestari Edgar Savisaar vastusti sitä johdonmukaisesti.

Mellakoiden pelossa pääministeri Ansipin hallitus päätti siirtää sekä muistomerkin että esiin kaivetut neuvostosotilaiden jäännökset Tönismäeltä Tallinnan sotilashautausmaalle. Tämä oli päätös, joka laukaisi huhtikuun 2007 mellakat. Siirtämisspäätöksellään Ansipin hallitus samalla osoitti, että venäläiskansallinen kertomus historiasta tai puna-armeijan muiston vaaliminen eivät ole sovitettavissa 2000-luvun Viron historiakertomukseen.

Voiton, vapautuksen ja neuvostoihmisen symboli

Tönismäen muistomerkki oli neuvostoaikana monessa mielessä varsin tavanomainen suuren isänmaallisen sodan monumentti. Vastaavanlainen symboli tuli olla kaikkien neuvostotasavaltojen pääkaupungeissa. Neuvostoviranomaiset pystyttivät Tallinnan vapauttajien muistomerkin muistuttamaan ainakin kolmesta eri asiasta.

Ensinnäkin monumentti oli suuressa isänmaallisessa sodassa saavutetun voiton symboli ja siksi sen kantamien merkitysten tuli kiinnittyä kaikkeen sii-

hen, mitä voitto Saksasta merkitsi: marxismi-leninismien ideologista voittoa "fasismista" eli kansallissosialismista, venäläisten voittoa saksalaisista maa-hantunkeutujista, suuren Stalinin, puolueen ja kansan monoliittista yhtenäisyyttä, neuvostokansojen välistä ystävyyttä ja venäläisten senioriteettia suhteessa muihin sekä vielä sosialismin nousua läntisen kapitalismin haastajaksi ja voittajaksi. Toiseksi Tönismäen monumentin tuli muistuttaa tietyn alueen, tässä tapauksessa Tallinnan ja koko Neuvosto-Viron, vapauttamisesta. Muistomerkin tuli lujittaa erityisesti paikallisten virolaisten siteitä neuvostomaahan muistuttamalla sen kansalaisten ja sotilaiden uhrauksista. Kolmanneksi monumentti oli paikalle haudattujen neuvostosotilaiden muistomerkki, minkä tuli sitoa abstraktimmat merkitysyhteydet konkreettisesti yksittäisten neuvostosotilaiden kohtaloon. Neuvostokansan inhimilliset uhraukset olivat läsnä kuolleiden upseerien ja sotilaiden kautta, vaikka mitään yksilöllisiä piirteitä heistä ei tuotu muistomerkin yhteydessä esiin. Monumentin sotilashahmokin loi katseensa alaspäin, aivan kuin maan alla makaavien tovereidensa puoleen. Tosin 1950-luvun lopulta lähtien sotilaiden hautapaikat aukiolla jäivät toissijaisiksi, eikä niitä pidetty enää kunnossa. Sankarivainajat jäivät nimiksi muistolaatassa.

Neuvostosotilaiden muistomerkit eivät muistuttaneet varsinaisesti kansan keskuudesta nousseista sankareista, vaan niiden referentti oli uusi neuvostoihminen, jonka isänmaallisuus oli ennen kaikkea luokkakantaista, eikä sen käyttövoimana ollut etnisyys, kieli, kulttuuri tai uskonto. Niinpä puolue näki fasismin vastaan taistelleiden neuvostosotilaiden olevan keskeisessä roolissa uuden identiteetin rakentamisessa Baltian neuvostotasavalloissa.²³ Pronssisen sotilaan hillitty ja hiljentynyt hahmo poikkeaa kuitenkin selvästi tunnetuimmista puna-armeijan monumenteista, joissa sotilaat tai muut hahmot ovat joko keskellä taistelun tuoksinaa tai päättäväisesti valmistautuneita taisteluun. Yleensä hahmojen ilmeet ja eleet ilmaisevat leppymätöntä vihaa vihollista kohtaan. Pronssisoturin hahmon tekee jossain määrin poikkeukselliseksi se, että luokkavihan ja voitontahdon sijasta hallitseva tunne, mikä välittyy kasvojen ilmeestä ja hahmon asennosta, on surumielisyys.

On mahdollista, että Alas ja Roos pyrkivät tulkitsemaan myös virolaisten sodanjälkeisiä tunteja. Tätä tulkintaa puolustaa sekin seikka, että alun perin tekijät esittivät suunnitelmassaan monumentin keskiöön joko pienen lapsensa

kanssa surevaa äitiä tai sotilasta lapsen kera.²⁴ Jos nämä hahmot olisivat päätyneet Tönismäen monumenttiin, se ei olisi ollut yksiselitteisesti vain puna-armeijan voiton symboli. Äiti ja lapsi sekä myös sotilas ja lapsi olisivat tuoneet esiin niin siviilien menetykset yleensä kuin erityisesti virolaisten kärsimykset. On mahdollista, että neuvostoviranomaiset hylkäsivät alkuperäiset luonnokset siksi, että he ymmärsivät niiden sisältävän mahdollisuuden myös epäilyttäviin tulkintoihin ja väärinmuistamiseen. Viranomaiset päätyivät yhtä neuvostosotilasta esittävän pronssifiguurin kannalle. Sen surumielisyys ja mietiskelevyys lienevät silti peräisin juuri hylätyistä luonnoksista.

Tulkintojen törmäys ja merkitysten konflikti

Syntyperäisten virolaisten enemmistöä Pronssisoturi ei ole koskaan muistuttanut vapautuksesta, vaan maan tuhoisasta jälleenmiehityksestä syksyllä 1944. Neuvostoajan virolaisille monumentti oli kansallisen katastrofin sekä sotaa välittömästi seuranneen terrorin ja ahdingon symboli.²⁵ Toisen maailmansodan päättyminen ja sitä seuranneet vuodet eivät jättäneet virolaisten enemmistön kollektiiviseen muistiin tunnetta rauhasta ja elämän normalisoitumisesta, vaan traumaattiset kokemukset, kuten ihmishenkien menetykset, itsenäisyyden väkivaltainen päättyminen, aineelliset tuhot, väestön kyyditykset ja laajamittainen pakolaisuus, sissien aseellinen taistelu puna-armeijaa vastaan sekä yleinen yhteiskunnallinen sekasorto jättivät lähtemättömät jäljet virolaisiin. Monien tallinnalaisten muistot tiivistyivät juuri Pronssisoturiin.

Vaikka muistomerkin tekijät ja mahdollisesti mallikin olivat etnisesti virolaisia, se ei oletettavasti muuttanut virolaisten enemmistön käsityksiä siitä, mikä oli muistomerkin alkuperäinen tarkoitus. Yleisliittolaisena monumenttina se ei myöskään kertonut mitään virolaisten omista sotakokemuksista. Jos sen yhteyteen olisi haudattu virolaisia puna-armeijan sotilaita, olisivat virolaiset ehkä nähneet muistomerkin hieman toisin. James Wertschin mukaan virolaiset voivat surumielisen soturin hahmoa katsoessaan jopa tulkita kuvanveistäjän pyrkineen ilmaisemaan virolaisten kohtaloa toisessa maailmansodassa.²⁶ Ehkä juuri tämä vastakarvainen lukutapa ja tietoisuus monumentin alkuvaiheista vaikuttivat siihen, että Tönismäen monumentti sai olla paikoillaan niin-

kin kauan vuoden 1991 jälkeen. Ne, joille Pronssisoturi oli yksiselitteinen miehittäjävallan symboli, eivät nähneet tarvetta, että virolaisten tulisi ottaa huomioon puna-armeijan roolia Saksan nujertamisessa tai niitä kymmeniätuhansia virolaisia, jotka taistelivat puna-armeijassa.

Toisin kuin syntyperäiset virolaiset, muualta Neuvostoliitosta sodan jälkeen muuttanut väestö ja heidän jälkeläisensä yleensä omaksuivat neuvostohistorian kertomuksen, jonka mukaan sankarillinen puna-armeija pelasti Viron saksalaisten fasistien kynsistä vuonna 1944. Muuta versiota historiasta heille ei ollut edes tarjolla, toisin kuin virolaisille. Kertomuksen peruskivenä oli opinkappale, jonka mukaan Viro oli liittynyt Neuvostoliittoon vapaaehtoisesti vuonna 1940.²⁷ Monet maahanmuuttajat omaksuivat myös käsityksen Virosta takapajuisena maana, jonka talouden ja kulttuurin uskottiin puhjenneen kukoistukseen vasta sosialistisessa järjestelmässä, venäläisten johtaman jälleenrakennustyön tuloksena.

Venäjänkielisen väestön keskuudessa Pronssisoturi koettiin neuvostokansalaisia yhdistävänä ja sodan käyneen sukupolven uhrauksista kertovana muistomerkinä. Samanlaisia teoksia pystytettiin tuhansittain ympäri Neuvostoliittoa, mutta Virossa ja muissa Baltian maissa niihin liittyi vielä erityisellä tavalla fasismista vapauttamisen ja antifasismien teema. Vuosina 1941–1944 kotimaahansa jääneiden tai länteen paenneiden virolaisten väitettiin olleen liian hyvissä väleissä maata kolme vuotta miehittäneen Saksan hallinnon kanssa, mikä oikeutti leimaamaan virolaiset pitkäksi aikaa epäluotettavaksi ja jopa neuvostovihamieliseksi kansaksi.

Ne venäjänkieliset, jotka näkevät Pronssisoturissa vain ”fasismin kukistajan” ja ”Viron vapauttajan”, eivät todennäköisesti ymmärrä neuvostovallan historiaa Virossa, eivätkä varsinkaan ole omaksuneet virolaiskansallista historianulkintaa. Usein heidän tulkintansa niputtaa kaikki neuvostovaltaa ja venäjänkielisten maahanmuuttoa vastustaneet virolaiset ”fasisteiksi”²⁸.

Neuvostoarmeijan sotaveteraaneille, joita vironvenäläisistä muistelijoina oli 1990-luvulla vielä suurin osa, Tallinnan vapauttajien muistomerkki oli muistipaikka eli tila, joka rakensi vahvan yhteyden sota-ajan traagisiin kokemuksiin ja muistoihin. Sen sijaan nuoria, kansallishengen elähdyttämiä vironvenäläisiä aukio ja monumentti muistuttivat Neuvostoliiton suuruuden päivistä ja

venäläisten etuoikeutetusta ja historialla legitimoidusta asemasta. Tässä mielessä monumentti koettiin venäjänkielisen väestön keskuudessa entisen isänmaan jättämänä jälkenä. Viron venäjänkielisille, varsinkin maahan neuvostoaikana muuttaneille sukupolville, neuvostosotilaiden nimittäminen miehittäjiksi ja neuvostoaajan leimaaminen miehitykseksi ei ollut pelkästään väärä käsitys, vaan suoranainen loukkaus. Vaikka Viron venäjänkielisillä saattoi olla käsitys siitä, että toisen maailmansodan jälkeinen Neuvostoliitto harjoitti järjestelmällistä ja laajamittaista kansalaistensa sortoa, he eivät yleisesti hyväksyneet ajatusta, että se olisi erityisesti suuntautunut ei-venäläisiä kansoja kohtaan, vaan pitivät puoluevaltion sorron uhreina myös venäläisiä.²⁹

Kriisi aktivoi yhteisöjen kulttuuriset työkalut

Pronssisoturin ympärille tiivistyi 1990-luvun kuluessa merkitysten vastakkainasettelu, jonka ”vapauttaja” vai ”miehittäjä” -dikotomia lisäsi epäluuloja ja jännitteitä kansallismielisten virolaisten ja venäjänkielisten välillä. Konflikti ja siihen liittyvät mielikuvat olivat niin vahvoja, että neutraalimmat lähestymistavat jäivät vähitellen marginaaliin; ne, joilla ei ollut suuria intohimoja monumenttia kohtaan enimmäkseen vaikenivat, ja vastakkainasettelun lieventäminen jäi vain muutamien poliitikkojen, kulttuurivaikuttajien ja tutkijoiden varaan. Tosin 2000-luvulla julkisuudessa alettiin esittää yhä enemmän myös välittäviä kannanottoja, kuten muistutuksia siitä, että muistomerkin olivat suunnitelleet virolaiset ja mallinakin saattoi olla virolainen. Esimerkiksi professori Rein Taagepera pyrki puheenvuoroissaan laajentamaan monumentin merkitysyhteyksiä, jotta se ne olisivat olleet kaikkien hyväksyttävissä. Taagepera mm. ehdotti, että monumentti voisi muistuttaa yleisesti totalitarismista vapautumisesta.³⁰

Vuoteen 2007 tultaessa sekä Viron valtiojohdon että neuvostosotilaiden muistoa kunnioittavien venäjänkielisten tulkinnat Pronssisoturista olivat eriytyneet entisestään. Esimerkiksi Viron presidentti Toomas Hendrik Ilves totesi helmikuussa 2007 BBC:lle antamassaan haastattelussa, että Pronssisoturi loukkaa virolaisia samalla tavoin kuin ”joukkomurhaajille pyhitetty kunniamerkki.”³¹

Monumentista kehkeytyi myös sisäpoliittinen kiista maaliskuun 2007 parlamenttivaalien alla, mikä oli omiaan kärjistämään tilannetta entisestään. Edgar Savisaaren johtama keskustavasemmistolainen Keskerakond, joka tuki Tallinnan kaupunginjohtoon monumentin säilyttämistä sekä julisti ymmärtävänsä myös venäjänkielisen väestön näkökantoja, hävisi vaalit. Andrus Ansipin johtama Isamaa muodosti kansallismielisen ja konservatiivisen hallituksen yhdessä Res Publica-puolueen kanssa. Viron poliittinen järjestelmä, jossa voittaja vie kaiken, luo helposti tilanteita, joissa neuvottelut ja konsensus jäävät vaalivoittajien harjoittaman voimapolitiikan jalkoihin. Ansipin hallituksella ei ollut kompromissihalua varsinkaan monumentin ja vainajien siirtoa koskevassa kiistassa.³²

Historian ja kollektiivisen muistin näkökulmasta Pronssisoturista ei suinkaan sattumalta tullut venäjänkielisen ja virolaiskansallisen muistiyhteisön välisen konfliktin keskipiste, sillä siihen kiteytyivät koko toisen maailmansodan jälkeisen ajan keskeiset ristiriidan aiheet: venäjänkielisen vähemmistön synty Virossa, sen yhteiskunnallinen asema suhteessa alkuperäisväestöön neuvostoajana ja sen jälkeen sekä neuvostovallan purkaminen 1980-luvun lopulta vuoteen 1991. James Wertsch kuitenkin kysyy, mikä tekee Pronssisoturin kaltaisissa tapauksissa muistista kollektiivista? Hänen mukaansa Viron venäjänkieliset eivät kukin itsekseen tutkineet monumentin tarkoitusta tai vaiheita ja päätyneet tämän perusteella pitämään sitä tärkeänä symbolina, vaan heidän reaktionsa perustui erityisiin kulttuurisiin työkaluihin, jotka vaikuttivat vähemmistön ajattelu- ja kommunikointitapoihin. Wertsch väittää, että mellakojien ja heitä tukeneiden venäjänkielisten reaktio ei pohjautunut niinkään tietoon muistomerkistä ja sen historiallisista viittaussuhteista, vaan johonkin paljon yleisempään ja abstraktimpaan, jota hän nimittää syväksi kulttuuriseksi muistiksi (*deep cultural memory*). Wertschin mukaan merkittävä osa venäjänkielisestä väestöstä tulkitsi Pronssisoturiiin kohdistuvan uhan koskettavan itseään siksi, että se oli sisäistänyt (neuvosto)venäläisen kertomuksen ”Suuresta isänmaallisesta sodasta” identiteettiä ylläpitävänä perusmyyttinä ja erityisesti siksi, että venäläisyyden kertomukset rakentuvat tietynlaisten narratiivisten alustojen päälle.³³

Venäläinen identiteetti kiinnittyy tuhon torjumisen skeemaan

Wertschin mukaan narratiivinen alusta, jonka päälle rakentuvat monet venäläisen kollektiivisen muistin episodit, voisi olla nimeltään "Ulkomaisten vihollisten torjuminen". Hänen mukaansa tällä skeemalla on aivan erityinen merkitys sille, miten venäläiset yhteisönä tulkitsevat menneisyyttä: se tarjoaa perusjuonirakenteen monien eri toimijoiden, tapahtumien ja olosuhteiden ymmärtämiselle. Tälle skeemalle rakentuvat esimerkiksi kertomukset maahantunkeutujia (tataarit, liettualaiset, puolalaiset, saksalaiset, ruotsalaiset, turkkilaiset, ranskalaiset, britit, japanilaiset ja suomalaiset) vastaan käydyistä sodista ja taisteluista aina Venäjän muinaisuudesta nykypäivään asti. Sille rakentuvat myös esim. neuvostoaikana yleiset kertomukset imperialististen maiden vehkeilyistä ja pyrkimyksistä tavalla tai toisella kukistaa ja alistaa neuvostoisänmaa.

Hyödyntäen mm. Vladimir Proppin teoriaa venäläisten kansansatujen morfologiasta³⁴ Wertsch hahmottaa "Ulkomaisten vihollisten torjumisen" skeemassa seuraavat vaiheet:

- 1) Alkutilanne, jossa Venäjä on rauhallinen, eikä häiritse muita
- 2) Konflikti alkaa, kun ulkoinen vihollinen hyökkää maahan pelkurimaisesti ja julmasti ilman Venäjän provokaatiota
- 3) Venäjä kärsii lähes täydellisen tappion, jolloin koko venäläinen sivilisaatio on uhattuna
- 4) Sankarillisten ponnistusten kautta ja vastoin kaikkea todennäköisyyttä Venäjä onnistuu karkottamaan ulkoisen vihollisen ja siten oikeuttamaan oman erityisyytensä ja asemansa suurena kansakuntana

Wertsch ei väitä, että tällainen narratiivinen alusta olisi ainoastaan venäläiselle kulttuurille tyypillinen tai että se olisi ainoa, joka sillä on käytössään. Vedoten venäläisten kulttuurihistorioitsijoiden tutkimuksiin hän kuitenkin toteaa, että tätä skeemaa on käytetty hyvin usein venäläisten tulkitsessa omaa historiaansa. Esimerkiksi "Isänmaallisen sodan" (1812) ja "Suuren isänmaallisen sodan" (1941–1945) rinnastaminen sekä Hitlerin nimeäminen toiseksi Napoleoniksi venäläisessä historiakulttuurissa liittyvät suoraan tähän skeemaan.³⁵

Skeeman vahvuus ja toimivuus perustuvat historian ymmärtämiseen analogioiden kautta ja metaforisesti sekä dramaattisille teemoille, kuten olemassaolon, epäoikeudenmukaisuuden ja sankarillisen itsensä ylittämisen motiiveille. Skeema on yksinkertainen ja siten joustava ja käyttökelpoinen monenlaisten kertomusten alustana. Niinpä sitä on voitu käyttää silloinkin, kun on pyritty kuvaamaan marxismi-leninisin merkitystä Venäjän historiassa. On melko tavallista, että nyky-Venäjällä ne, jotka eivät nostalgisoi neuvostoaikaa, kuvaavat kommunismin Venäjälle tunkeutuneena ulkoisena vihollisena, joka saatiin karkotettua juuri ennen koko kulttuurin romahdusta.

On tärkeätä huomata, että kun tällainen skeema on vaikuttanut esim. Neuvostoliitossa, "isänmaa" on aina tarkoittanut Venäjää tavalla, joka samastaa valtion ja venäläiset kansana. Näin ollen pienet ja isommatkin vähemmistökansat on luettu kuuluviksi Venäjään ilman, että niillä olisi nähty olleen mitään omaa roolia suurissa draamoissa, joita tämän skeeman avulla on kuvattu. Sama piirre on nähtävissä esimerkiksi "neuvostokansojen vuosisatainen ystävyys" -teemassa, jossa Venäjän intressi on samastettu pienten vähemmistökansojen etuun.

Wertsch väittää, että koska nykyvenäläinen, patrioottisen historiapolitiikan inspiroima kollektiivinen muisti rakentuu poikkeuksellisen vahvasti tapahtumien juonellistamiseen ja niiden tulkitsemiseen edelläkuvatunlaisen skeeman kautta, se joutuu hyvin helposti törmäyskurssille niiden mnemonisten yhteisöjen kanssa, jotka perustuvat erilaisiin kertomuksiin menneisyydestä, eivätkä käytä samanlaisia kulttuurisia työkaluja.³⁶ Näitä venäläiselle kollektiiviselle muistille eri tavoin vieraita yhteisöjä ovat Neuvostoliitosta itsenäistyneet kansallisvaltiot, kuten Georgia, Ukraina ja Baltian maat.

Juuri tällainen törmäys on tapahtunut Virossa 1990- ja 2000-luvuilla; pronssi-soturikiistassa on kollektiivisen muistin ja identiteettien tasolla pohjimmitaan kyse kahden toisilleen vieraan mnemonisen yhteisön keskinäisestä ymmärtämättömyydestä, joka ei ehkä ratkea keskittymällä sellaisiin kysymyksiin kuin "mitä todella tapahtui" vuosina 1941–1945. Venäjänkielisen väestönsan vieraantumisen kokemusta on luonnollisesti lisännyt se, että Viron historiankirjoitus ja -opetus eivät huomioineet aiemmin lainkaan venäjänkielisen väestönsan erilaista identiteettiä mnemonisena yhteisönä.

On helppo havaita, että "Ulkomaisten vihollisten torjumisen" skeema liittyy suoraan Pronssisoturille annettuihin merkityksiin Viron venäjänkielisten keskuudessa. Neuvostosotilas on se, joka pelasti isänmaan ulkoisen vihollisen aiheuttamalta tuholta. "Tallinnan vapauttajien muistomerkki" kertoo siten venäläisen itseymmärryksen kannalta keskeisestä ja kaikille tutusta teemasta. Pronssisoturin surumielinen hahmo toimii tässä suhteessa ehkä vieläkin paremmin kuin useimmat puna-armeijan muistomerkit, koska sillä on selkeä yhteys myös koettuihin menetyksiin.

Virolaisen identiteetin perustana selviytymisen ja vapautumisen skeema

Vuoden 1991 jälkeen virolaiset kansalaisjärjestöt ja niistä syntyneet puolueet, venäjänkielistä vähemmistöä lukuunottamatta, omaksuivat vahvan etnonationalistisen identiteetin ja kansallisvaltion restauraation agendan. Sen käyttövoimana oli aluksi halu vahvistaa kokemusta Viron juridisesta ja valtiollisesta jatkuvuudesta sekä eheyttää virolaiskansallinen identiteetti ja ymmärrys historiasta. Monet virolaiset tunsivat, että heidän pitää jatkaa siitä, mikä vuonna 1939 oli keskeytynyt. Sitten Viron integroituminen länteen on tuonut mukanaan uudenlaisia yhteiskunnallisia agendoja ja muokannut identiteettiä; tämän seurauksena on kuitenkin syntynyt myös radikaaleja kansallismielisiä liikkeitä, jotka ovat nousseet esiin 2000-luvun patsaskiistoissa.

Viron restauraatio-agendaan kuului oleellisesti näkemys virolaisista maailmansodan kärsijöinä ja uhrattuna kansana. Neuvostoliiton romahdettua kertomus manifestoitui monilla tasoilla, mutta ennen kaikkea Viron historiankirjoituksessa ja muistomerkkipolitiikassa. Kansallisessa uhrikertomuksessa virolaiset kansana ja Viro valtiona nähtiin totalitarismin ja väkivallan uhreina. Kertomus perustui paitsi monien virolaisten jakamaan kollektiiviseen kokemukseen, myös suulliseen perimätietoon, muistoihin sekä dokumentoituihin faktoihin esimerkiksi vuosien 1940–1941 ja 1945–1949 kyydityksistä ja terrorista Virossa. Virolaisten lähihistoria näyttäytyykin tässä kertomuksessa vääryyksien sarjana, jonka neuvostovalta pyrki kätkemään. Viron itsenäistyttyä valtion tärkeimpiä tehtäviä oli kansallisen kertomuksen rehabilitointi ja representointi.

Brüggemannin ja Kasekampin mukaan Viron historiapolitiikka on kohdannut hyökkäyksiä ja niin idästä kuin lännestäkin silloin, kun virolaiset ovat itse pyrkineet nostamaan historiasta esiin yksilöitä ja ryhmiä, joiden varaan Viron valtion ja kansallisen identiteetin jatkuvuutta voitaisiin rakentaa. Erityisesti Viro on joutunut altavastaajan asemaan silloin, kun Saksan Wehrmachtissa ja Waffen-SS -joukoissa puna-armeijaa vastaan taistelleet virolaiset sotilaat on pyritty näkemään vapaustaistelijoina ja kansallisina sankareina, kuten Lihulan muistomerkin tapaus vuonna 2004 osoitti.³⁷

Jos virolaiskansallista kollektiivista muistia ja identiteettiä katsotaan kulttuuristen työkalujen näkökulmasta, voidaan Wertschin ideoita hyödyntäen kysyä, millainen narratiivinen alusta on virolaisten kollektiivisen muistin ja historiankertomusten takana. Kun tarkastellaan virolaiskansallista historiankirjoitusta sekä 1920–1930-luvuilla että 1990-luvulla, yhdeksi tällaiseksi kerronnalliseksi rakenteeksi hahmottuu ”Selviytymisen ja vapautumisen” skeema.

Tällaiselle narratiiviselle alustalle rakentuvat esimerkiksi kertomukset virolaisen kansallisen liikkeen noususta 1860-luvulta alkaen, Viron vapaussodista ja itsenäistymisestä vuosina 1918–1920 sekä Viron laulavasta vallankumouksesta ja jälleenitsenäistymisestä vuosina 1988–1991. Jo nimitys ”laulava vallankumous” on metafora, joka rinnastaa jälleenitsenäistymisen 1800-luvun lopun kansalliseen liikkeeseen ja laulujuhlien vahvaan rooliin siinä.

”Selviytymisen ja vapautumisen” skeemassa on erotettavissa niin ikään neljä vaihetta:

- 1) Alkutilanne, jossa virolaiset ovat olleet pitkään alistetussa asemassa ja kärsivät epäoikeudenmukaisuudesta
- 2) Konflikti alkaa, kun virolaiset heräävät ja alkavat vaatia oikeuksiaan ja olemassaolonsa tunnustamista
- 3) Virolaiset joutuvat entistä voimakkaamman painostuksen kohteiksi ja selviävät vain peräänantamattomuutensa ja neuvokkuutensa ansiosta, ilman merkittävää ulkopuolista apua
- 4) Sankarillisten ponnistusten kautta ja vastoin kaikkea todennäköisyyttä virolaiset saavuttavat vapauden: oikeudenmukaisuus toteutuu ja virolaiset osoittavat kelpoisuutensa kansakuntana

Keskeisenä käyttövoimana tässä skeemassa ovat vääryyden kokemisen, oikeudenmukaisuuden toteutumisen ja kansakunnan eheytyamisen teemat. Ne edellyttävät myös aina uhrien ja sortajien nimeämistä. On ilmeistä, että tällainen skeema ei ole ollut lainkaan virolaisten yksinoikeus, vaan ehkä tyypillinenkin niille eurooppalaisille kansakunnille, jotka muodostivat ensimmäistä kertaa itsenäisen valtion 1900–1920-luvuilla: esimerkiksi Suomi, Irlanti, Latvia, Tshekkoslovakia ja Jugoslavia. Ainakin suomalaisille tällainen skeema näyttää hyvin tutulta.

Toinen, rinnakkainen narratiivinen alusta voisi olla ”Pienen kansan uhrautuva ja epätoivoinen taistelu” -skeema. Tällaisen skeeman varaan rakentuvat mm. kuvaukset vuoden 1944 torjuntataisteluista Virossa sekä metsäveljien vastarintaliikkeestä toisen maailmansodan jälkeen. Myös kauemmas historiastaan kiinnittyviä, samaa juonikaavaa noudattavia kulttuurisia kertomuksia on helppo osoittaa. Kamppailu saksalaisia ja tanskalaisia ristiretkeläisiä vastaan 1200-luvulla sekä saksalaisaatelistoa vastaan suuntautuneiden talonpoikaikapinoiden historia ovat eläneet kertomuksina niin historiankirjoissa, romaanissa kuin virolaisten kollektiivisessa muistissakin. Edellisestä juonikaavasta tämä eroaa siinä, että sen lopputulos on jo ennalta määrätty ja kansakunnan kannalta kielteinen. Sen merkittävin ylevöittävä teema on kuitenkin vastarinta ja uhrautuminen suuremman asian, kuten heimon, kansakunnan tai länsimaisen sivilisaation vuoksi.

”Uhrautuvan ja epätoivoisen taistelun” skeeman rakenne voisi olla seuraavanlainen:

- 1) Virolaiset heräävät torjumaan ulkoista vihollista, joka uhkaa yhteisön olemassaoloa
- 2) Virolaiset puolustautuvat toivottomassa tilanteessa ylivoimaa vastaan
- 3) Virolaiset kokevat tappion ja joutuvat alistetuiksi tai rangaistuiksi
- 4) Uhri ei ole turha: se toimii esikuvana ja innoittajana tuleville sukupolville tai estää jonkin vielä suuremman pahan tapahtumista

Tämä skeema muistuttaa venäläistä ”ulkomaisen vihollisen torjumisen” skeemaa muuten paitsi lopputulokseltaan. Yhteistä niille on myös uhrautumisen teema ja uhrien sakralisointi. Virolaiskansallinen ”selviytymisen ja vapautumi-

sen” skeema, kuten myös ”uhrautuvan ja epätoivoisen taistelun” juonirakenne pyrkivät monopolisoimaan uhriuden, jopa siinä mitassa, että esimerkiksi muiden etnokulttuuristen ryhmien, kuten venäläisten, juutalaisten tai romanien uhrikerromus joko kiistetään tai marginalisoidaan. Koska käsitys virolaisuudesta ankkuroitui jo 1980-luvun lopun itsenäisyyskampailun aikana vahvasti etnisyyteen, kieleen ja kulttuuriin, jäi Viron venäjänkielinen vähemmistö lähes tyystin julkista keskustelua ja tilaa hallitsevan virolaiskansallisen yhteisön varjoon.³⁸

On tärkeätä huomata, kuten Wertsch toteaa, että kollektiivisen muistin narratiiviset alustat ovat perustaltaan anti-historiallisia; ne samastavat menneisyyden nykyisyyteen, eivätkä pyri analyttisesti ja monipuolisesti erittelemään ilmiöiden aikaan sidottuja erityispiirteitä, kuten historiantutkimus tekee. Pronssisoturin siirtämistä vastustava mellakoitsija saattoi todella samastaa itsensä fasismin vastaan taistelleeseen isoisäänsä ja kokea käyvänsä samaa kamppailua. Kollektiivinen muisti eroaakin historiantutkimuksesta paitsi tässä, myös siinä, että se on aina näkökulmaltaan subjektiivinen, yksinkertaistava rautalankamalli, joka ei siedä ristiriitaisuuksia tai tulkinnanvaraisuuksia. Se kohdistaa huomionsa johonkin muuttumattomaksi uskottuun, olemukselliseen tekijään, joka määrittää yhteisön luonteen. Kollektiiviseen muistiin säilötyt tapahtumat ja kokemukset myöskään eivät ole koskaan menneisyyttä samassa mielessä kuin historiantutkimuksessa, vaan niiden olemassaolo riippuu aina nykyisyydestä.³⁹

Vastakkainasettelusta kohti muistin demokratisoimista

Eva-Clarita Onken on käyttänyt J.R. Gillisin käsitettä muistin demokratisoiminen⁴⁰ kuvatessaan sitä hidasta prosessia, joka on käynnistynyt vuosituhannen taitteessa Virossa, Latviassa ja Liettuassa.⁴¹ Muistin demokratisoitumisella tarkoitetaan sitä, että avoimessa ja moniarvoisessa yhteiskunnassa ei ole muut näkökulmat tarkoituksellisesti tukahduttavaa, jonkin vallankäyttäjän kontrolloimaa kertomusta yhteisön menneisyydestä. On kuitenkin muistettava, että myös demokraattisessa yhteiskunnassa on keskenään kilpailevia, vahvempia ja heikompia historiakertomuksia sekä tilanteita, joissa esimerkiksi vähemmistöjen ja toisinajattelijoiden historiakertomukset joutuvat jatkuvasti oikeuttamaan itsensä.

Karsten Brüggemann ja Andres Kasekamp näkevät, että sekä nyky-Venäjän että neuvostoimperiumista itsenäistyneiden kansallisvaltioiden ongelmaksi on historiakiistojen myötä noussut se, että kollektiivinen muistaminen on sakralisoitu; kansallisesta historiakertomuksesta on tullut tai valtiojohto pyrkii tekemään siitä kansakunnan identiteetin ja itseymmärryksen peruskiven, jonka kyseenalaistamista voidaan pitää epäisänmaallisena, jopa rikollisena tekona. Menneisyyden ja sen muistamisen tapojen pyhittäminen on kuitenkin varsin ongelmallinen keino hallita mennyttä, sillä se perustuu ajatukselle yhdestä oikeasta totuudesta ja se johtaa menneisyyden tarkastelemiseen vain hyvin kapeasta ja valikoivasta näkökulmasta.⁴² Tähän arvioon on helppo yhtyä, vaikka sekä Virossa että Venäjällä on 2000-luvun jälkipuolella toki nähty vastakkaistakin kehitystä. Joka tapauksessa historian tulkintojen sakralisoiminen, olkoon pyhittäjänä millainen valtajärjestelmä tahansa, on prosessi, joka estää muistin demokratisoitumista. Virossa näyttääkin huhtikuun 2007 mellakoiden jäljiltä olevan ainakin kaksi toisilleen vastakkaista, kansallismielistä mnemonista yhteisöä. Molemmat ovat pyrkineet, kulttuurisia työkaluja, kuten kertomuksia, hyväksi käyttäen, sakralisoimaan oman kollektiivisen muistinsa. Tähän kuvioon kuuluu myös toisen osapuolen muistamisen oikeutuksen kiistäminen, uhriaseman monopolisoiminen ja hyvin subjektiivinen käsitys historiasta.⁴³

Brüggemannin ja Kasekampin mukaan pronssisoturi kiista, muut muistomerkkikiistat Virossa sekä esimerkiksi Stalinin uhrien muistoa ylläpitävän Memorial-järjestön keho asema Venäjällä on osoittanut sen, että matkaa avoimeen yhteiskuntaan ja muistin demokratisoitumiseen on vielä paljon molemmissa maissa.⁴⁴ Viron ja muiden itäeurooppalaisten jälkisosialististen valtioiden näkökulmasta sen paremmin neuvostoliittolaiset tai nykyvenäläiset kuin länsiliittoutuneidenkaan suuret kertomukset toisesta maailmansodasta ja Hitlerin Saksan kukistamisesta eivät tee oikeutta niiden kansalliselle identiteetille, historialliselle kokemukselle ja yhteisön jakamille muistoille. Tähän eivät ole kyenneet myöskään vahvasti etnonationalistiset, yhtenäisen kansallisen identiteetin rakentamiseen pyrkivät historiakertomukset. Baltian maissa historian kirjoitus on uudelleenitsenäistymisen jälkeen pyrkinyt noudattamaan totuuden mukaisuuden ja objektiivisuuden ihanteita, mikä on ymmärrettävää neuvostoajan jälkeen. Historiakiistat ovat kuitenkin muistuttaneet kipeästi siitä, että his-

toriallinen tieto ja varsinkaan sen käyttö eivät ole koskaan vain tutkijoiden hallussa, ja siitä, että historiantutkijat eivät toimi irrallaan yhteiskunnasta tai kollektiivisesta muistista.

Kuten Wertsch on todennut, kulttuuriset työkalut ovat syvään juurtuneita tiedostamattomia malleja, joita ei muuteta yhtäkkiä vaihtamalla patsaiden rintamasuuntaa tai siirtämällä historian sankareiden nimet konnien listalle. Narratiivisten alustojen ja muiden kulttuuristen työkalujen tunnistaminen auttaa tutkijaa pääsemään yhteisön kollektiivisesti jakamien kuvien ja kertomusten taakse ja löytämään ehkä parempia selityksiä sille, miksi jotkin, esimerkiksi hyvin perustellun tiedon vastaiset käsitykset saattavat elää sukupolvien ajan muuttumattomina.

Lopuksi: valta jättää aina jäljen itsestään

Pronssisoturin ympärillä leimahtanut kamppailu historiasta sai eräänlaisen välitilinpäätöksen 23. kesäkuuta 2009, jolloin Tallinnan Vapaudenaukiolla, Harjumäen rinteessä paljastettiin suurin juhlallisuuksin Viron vapaussodan muistomerkki (Vabaduse monument). Muistomerkki, jonka piti nousta nykyiselle paikalleen jo ennen toista maailmansotaa, päätettiin rakentaa lopulta pikavauhdilla. Tähän vaikuttivat mitä ilmeisimmin vuoden 2007 mellakat sekä Viron ja Venäjän kiristyneet välit. Neuvostoliiton aikanaan pystyttämän voitonsymbolin jättämän mnemonisen tilan täyttää nyt Tallinnassa Viron tasavallan perustamista, selviytymistä ja uudelleensyntymistä juhlistava monumentti. Muistomerkin ympärillä käytiin kiivasta debattia, joka on jatkunut paljastamisen jälkeenkin. Erityisesti sen vanhakantaisen nationalistiseksi kritisoitu ja sotilaallinen symboliikka sekä monumentin massiivisuus ovat herättäneet paljon närää. Esimerkiksi Tallinnan kaupunki sanoutui hankkeesta irti jo vuosia ennen muistomerkin rakentamista. Kriitikoiden mukaan Vapaudenristi on huipentuma 1920–1930-lukujen muistin maiseman entisöintiprosessille.⁴⁵

Muistomerkit ja memoriaalit ovat historiapolitiikan ja historiakulttuurin kannalta tärkeitä, koska tutkijalle ne ovat jälkiä, eivät niinkään siitä menneisyydestä, johon muistomerkit itse viittaavat, vaan niiden omasta syntyajasta. Niiden äärellä tutkija voi kysyä, mitä monumentit pystyttäneet yhteisö tai valtajär-

jestelmä on pitänyt merkittävinä kokemuksina sekä miten se on kokemuksia tulkinnut ja esittänyt. Muistomerkit ovat muistin paikkoina alttiita tulemaan kyseenalaistetuiksi, sillä niiden poliittinen ja kulttuurillinen ympäristö muuttuu alati. Niistä itsestäänkin voi tulla ristiriitojen kasvualustoja, kuten Pronssi-soturin tapauksessa, sillä muistomerkkien tuhoaminen tai siirtäminen merkitsee aina myös kollektiivisten muistojen vähättelyä tai syrjäyttämistä.⁴⁶ Jokainen hallinto, oli se sitten demokraattinen, autoritaarinen tai totalitaarinen, pyrkii jättämään itsestään pysyviä jälkiä kansakunnan muistin maisemaan. Se, miten vallanpitäjät päättävät muokata yhteisön kulttuurista muistia, etenkin julkista tilaa ja ns. muistin paikkoja, herättää aina keskustelua ja vastakkainasetteluja. Debattien ja konfliktien ratkaisut riippuvat paljolti siitä, miten muutokset suhteutuvat yhteisöjen kollektiiviseen muistiin ja sitä ylläpitäviin kulttuurisiin työkaluihin.

Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

- Ilves: Pronkssõdur solvab eestlasi, sest on pühendatud massimõrvadele. *Eesti Päevaleht* 22.2.2007. Elektroninen aineisto: (<http://www.epl.ee/artikkel/375351>) Haettu 26.2.2010.
- Kaasik, Peeter: *Common grave for and a memorial to Red Army soldiers on Tõnismägi*, Tallinn. Historical statement. Estonian Ministry of Foreign Affairs 2006. Elektroninen aineisto: (http://www.valitsus.ee/brf/failid/statement_red_army_memorial.pdf#page=17) Haettu 26.2.2010.
- Pronkssõduri juurde kogunes tuhatkond punase tähtpäeva tähistajat. *Eesti päevaleht* 9.5.2006. Elektroninen aineisto: (<http://www.epl.ee/artikkel/320096>) Haettu 26.2.2010.
- Taagepera, Rein: Palusalu Loovutajad, *Postimees* 2.6.2006. Elektroninen aineisto: (<http://kristjan.postimees.ee/020606/esilehti/arvamus/204071.php>) Haettu 14.1.2010.
- Taagepera, Rein: Pronksmehe Hõlm. *Eesti Päevaleht* 24.5.2006. Elektroninen aineisto: (<http://www.epl.ee/artikkel/321557>) Haettu 26.2.2010.
- Venelaste arvates astus Eesti 1940. Aastal vabatahtlikult NSVLi. *Postimees* 21.5.2007. Elektroninen aineisto: (<http://www.postimees.ee/210507/esileht/siseuudised/261797.php>) Haettu 26.2.2010.
- Veskimägi, Kaljo-Olev: *Kuidas valitseti ENSV-d. Eestimaa kommunistlikku partei Keskkomitee büroo 162 etteastumist 1944-1956 vähemängude ja sisesejuhatustega*. Varrak, Tallinn 2005.

Kirjallisuus

- Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. Verso, London 1991.
- Assman, Jan: *Collective Memory and Cultural Identity*. Translated by John Czaplicka. Julkaistu alunperin nimellä Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. *Kultur und Gedächtnis*. Hg. von Jan Assmann und Tonio Hölscher. Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main 1988. Elektroninen aineisto: (<http://www.history.uscb.edu/faculty/marcuse/classes/201/articles/95AssmannCollMemNGC.pdf>) Haettu 26.2.2010.

- Brüggemann, Karsten & Kasekamp, Andres: Ajaloopolitiika ja "monumentide sõda" Eestis. *Monumentaalne konflikt. Mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*. Koostanud Pille Petersoo ja Marek Tamm. Varrak, Tallinn 2008.
- Diner, Dan: On the Ideology of Antifascism. *New German Critique*, Vol. 67, 1996 (Winter).
- Gillis, John R.: Memory and Identity. The History of Relationship. Teoksessa *Commemorations. The Politics of National Identity*. Edited by J.R. Gillis. Princeton University Press, Princeton 1994.
- Kattago, Siobhan: Sõjamälestusmärgid ja tsiviliseerumisprotsess. *Monumentaalne konflikt. Mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*. Koostanud Pille Petersoo ja Marek Tamm. Varrak, Tallinn 2008.
- Koselleck, Reinhart: *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*. Translated by Todd Samuel Presner et al. Stanford University Press, Stanford 2002.
- Onken, Eva-Clarita: Läti ajalugu demokratiseerumisprotsessis. Alun perin julkaistu: *Vikerkaar* 4-5/2006. Elektroninen aineisto: (<http://www.eurozine.com/articles/2006-06-13-onken-et.html>) Haettu 26.2.2010.
- Raudsepp, Maaris: Vimma ja lepituse hääled pronkssõduri ümber. Internetifoorumite analüüs. *Monumentaalne konflikt. Mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*. Koostanud Pille Petersoo ja Marek Tamm. Varrak, Tallinn 2008.
- Saarts, Tõnis: The Bronze Nights. The Failure of Forced Europeanization and the Birth of Nationalist Defensive Democracy in Estonia. Translated by Christopher Moseley. Alun perin julkaistu viroksi nimellä Pronksiöö. Sundeuroopastamise läbikukkumine ja rahvusliku kaitse demokraatia sünn. *Vikerkaar* 4-5/2008. Elektroninen aineisto: (<http://www.eurozine.com/articles/2008-10-10-saarts-en.html>) Haettu 26.2.2010.
- Sherman, Daniel: Art, Commerce and the Production of Memory in France after World War I. *Commemorations. The Politics of National Memory*. Edited by J.R. Gillis. Princeton University Press, Princeton 1994.
- Tamm, Marek & Halla, Saale: Ajalugu, poliitika ja identiteet. Eesti monumentaalsest mälumaastikust. *Monumentaalne konflikt. Mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*. Koostanud Pille Petersoo ja Marek Tamm. Varrak, Tallinn 2008.
- Wertsch, James V.: Collective Memory and Narrative Templates. *Social Research*. Vol. 75, 1/2008 (Spring). Elektroninen aineisto: (http://findarticles.com/p/articles/mi_m2267/is_1_75/ai_n27949311) Haettu 26.2.2010.
- Wertsch, James V.: *Voices of Collective Remembering*. Cambridge University Press 2002.
- Winter, Jay: *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History*. Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Wulf, Meike: The Struggle for Official Recognition of 'Displaced' Group Memories in Post-Soviet Estonia. *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989*. Edited by Michal Kopeček. Central European University Press, Budapest 2008.

Viitteet

- 1 Ks. esim. Wertsch 2008, elektroninen lähde.
- 2 Viron venäjänkielinen väestö koostuu pääosin etnisistä venäläisistä sekä vähemmässä määrin ukrainalaisista ja valkovenäläisistä.
- 3 Kattago 2008, 65.
- 4 Ymmärrän kulttuurisen muistin paljolti samoin kuin Jan ja Aleida Assman, joiden käsitteisiin tässä tukeudun. Ks. esim. Assman 1988. Vrt. Wertsch 2002, 23–29.
- 5 Ks. esim. Wertsch 2002, 55–62; Wertsch 2008, elektroninen lähde.
- 6 Ks. esim. Winter 1995, 78–116.
- 7 Ks. esim. Kattago 2008, 51–52, 55, 64; Anderson 1991, 9–10.
- 8 Koselleck 2002, 287.
- 9 Sherman 1994, 188–189.
- 10 Tamm & Halla 2008, 22. Tamm ja Halla viittaavat Juri Lotmanin ja Boris Uspenskin artikeliin *Muut, nimi, kultuur* teoksessa Lotman, Juri: *Semiosfaari*. Vagabund, Tallinn 1999.

- 11 Seikkaperäinen esitys ensimmäisen itsenäisyyden ajan ja neuvostoajan muistomerkki-politiikasta on teoksessa *Vabadussõja mälestusmärgid I-II*. Koost. Mati Strauss. Tallinn 2002 (osa I) ja 2005 (osa II).
- 12 Tamm & Halla 2008, 38–39.
- 13 Tamm & Halla 2008, 39.
- 14 Veskimägi 2005, 147.
- 15 Tamm & Halla 2008, 41–43.
- 16 Kaasik 2006, 15–16, elektroninen lähde. Kaasikin lähteenä on tässä *Sirp ja vasar*-lehden numero 24.3.1945. Suomenkielinen käännös kirjoittajan.
- 17 Tamm & Halla 2008, 33; ks. myös Kaasik 2006, 3–6, 10, 17–18, elektroninen lähde.
- 18 Kaasik 2006, 13–16, elektroninen lähde.
- 19 Kaasik 2006, 25, elektroninen lähde.
- 20 Kaasik 2006, 14–16, elektroninen lähde.
- 21 Tarkemmin ks. Kaasik 2006, 14–15, elektroninen lähde.
- 22 Pronkssõduri juurde kogunes tuhatkond punase tähtpäeva tähistajat. *Eesti päevaleht* 9.5.2006, elektroninen lähde.
- 23 Ks. esim. Kattago 2008, 63–64.
- 24 Kaasik 2006, 15–16, elektroninen lähde.
- 25 Ks. esim. Wertsch 2008, elektroninen lähde.
- 26 Wertsch 2008, elektroninen lähde.
- 27 Ks. esim. Venelaste arvates astus Eesti 1940. Aastal vabatahtlikult NSVLi. *Postimees* 21.5.2007, elektroninen lähde.
- 28 Antifasismi oli neuvostojärjestelmän keskeisiä sodanjälkeisiä poliittisia ja retorisia välineitä, jota käytettiin toisen maailmansodan päättymisestä aina neuvostovaltion romahdukseen asti. Erityisesti Baltian maissa, joissa aseellinen vastarinta jatkui vuosia toisen maailmansodan päättymisen jälkeen, antifasismi oli tehokas lyömäase, jota puolueen ja valtion väkivalta- ja propagandakoneistot käyttivät sumeilematta kaikkea epäilyttävää toimintaa ja vääriä mielipiteitä vastaan. Antifasismi ja fasismi jakoivat maailman mustavalkoisesti hyvään ja pahaan, joista ensimmäistä edusti kirkkaimmin neuvostovaltio ja sitä johtanut kommunistinen puolue. Antifasismia käytettiin myös yhtenä keskeisenä perusteena neuvostovaltion pystyttämiseksi Baltian maihin; olihan kaikkien kolmen maan 1930-luvun lopun autoritaarinen presidenttivaltainen järjestelmä luokiteltu fasis-tiseksi. Ks. esim. Diner 1996, 123–132.
- 29 Wertsch 2008, elektroninen lähde.
- 30 Taagepera, Rein: Palusalu Loovutajad, *Postimees* 2.6.2006, elektroninen lähde; Taagepera, Rein: Pronksmehe Hõlm. *Eesti Päevaleht* 24.5.2006, elektroninen lähde.
- 31 Ilves: Pronkssõdur solvab eestlasi, sest on pühendatud massimõrvadele. *Eesti Päevaleht* 22.2.2007, elektroninen lähde.
- 32 Ks. esim. Saarts 2008, elektroninen lähde.
- 33 Wertsch 2008, elektroninen lähde. Wertsch perustaa oman tulkintansa Venäjällä 2000-luvulla tekemiinsä haastattelututkimuksiin, joissa hän analysoi tavallisten kansalaisten tuottamia, ”suureen isänmaalliseen sotaan” liittyviä historiakertomuksia ja niiden kytköstä virallisiin historiateksteihin, kuten koulukirjoihin ja historian yleisesityksiin. Ks. tarkemmin Wertsch 2002 passim.
- 34 Wertschin lähteenä on: Propp, Vladimir: *Morphology of the Folktale*. Translated by Laurence Scott. University of Texas Press, Austin 1968.
- 35 Wertsch 2008, elektroninen lähde.
- 36 Wertsch 2008, elektroninen lähde.
- 37 Ks. esim. Brüggemann & Kasekamp 2008, 73–78.
- 38 Brüggemann & Kasekamp 2008, 72.
- 39 Wertsch 2002, 40–46.
- 40 Gillis 1994, 3–26.
- 41 Onken 2006, elektroninen lähde.
- 42 Brüggemann & Kasekamp 2008, 73, 83.
- 43 Raudsepp 2008, 155–156.
- 44 Brüggemann & Kasekamp 2008, 72–73.
- 45 Tamm & Halla 2008, 45.
- 46 Wulf 2008, 237–238.